

Er werd een brief aan Seyss-Inquart opgesteld¹ waarin de negen in het Interkerkelijk Overleg samenwerkende kerkgenootschappen een opsomming gaven van de door 'de Machthebbers . . . bij hun machtssoefening begane zonden' die de kerken in het verleden reeds gelaakt hadden. 'Thans is daarbij gekomen het als slaven opjagen, grijpen en wegvoeren van duizenden jonge mensen.' Door al deze handelingen was 'in toenemende mate het recht Gods geschonden.' Het liquideren van politieke tegenstanders werd in het kerkelijk stuk afgekeurd: 'De kerken prediken tegen haat en wraakzucht in het hart van ons volk en verheffen hun stem tegen de uitingen daarvan. Niemand mag, naar het Woord Gods, eigen rechter zijn. Maar evenzeer hebben zij de roeping ook dit Woord van God te prediken: 'Men moet Gode meer gehoorzaam zijn dan den mensen.' Dit Woord geldt als richtsnoer bij alle gewetensconflicten, ook bij die welke door de genomen maatregelen zijn opgeroepen' – die maatregelen waren eerder opgesomd: 'het ten dode vervolgen van Joodse medeburgers', 'het gedwongen tewerkstellen van Nederlandse arbeiders in Duitsland' en 'het gevangen nemen en het gevangen houden van velen.' En met betrekking tot deze maatregelen werd in de brief aan Seyss-Inquart de belangrijke uitspraak gedaan: 'Om der wille van het recht Gods mag door niemand enige medewerking worden verleend aan daden van onrecht, omdat men zich daardoor aan dat onrecht medeschuldig maakt.'

Op woensdag 17 februari werd de tekst van deze brief vastgesteld. Over de inhoud had men zich toen binnen elk kerkgenootschap beraden. Aartsbisschop de Jong had bij dat beraad een brede groep adviseurs betrokken. Hij beseftte dat wat de bisschoppen van de gelovigen zouden vragen (de brief aan Seyss-Inquart zou in de kerken voorgelezen worden), niet gering was: medewerking *weigeren* aan alle daden van onrecht. Dat was eigenlijk een aansporing tot burgerlijke en ambtelijke ongehoorzaamheid op selectieve punten – maar dat waren nu juist de voor de bezetter meest gevoelige punten: de Jodendeportaties, de arbeidsinzet, het arresteren en gevangen houden van tegenstanders, de razzia's. Zouden de gelovigen bereid zijn, een zo stringente, zo ver gaande lastgeving op te volgen? De adviseurs die door de aartsbisschop geraadpleegd werden, waren het niet eens, maar onder invloed van de grote verontwaardiging die in het gehele land door de razzia's van 6 en 9 februari gewekt was, meenden de meesten hunner dat een oproep tot ongehoorzaamheid grote kans van slagen had.

Gravemeyer nam aan dat Seyss-Inquart op die oproep met felheid zou

¹ Tekst in Touw: *Het verzet der Hervormde Kerk*, dl. II, p. 134-35.